

Особливості форм нарації у повістях А. П. Чехова: типологія й поетика

К. Г. Гаврильєва, М. П. Мелашенко

Вищий державний навчальний заклад України «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава
Corresponding authors. E-mail: marina_melaha@mail.ru, gavriljeva_1986@ukr.net

Paper received 04.03.17; Accepted for publication 10.03.17.

Анотація. У статті розкрито специфіку нарративної структури повістей А. П. Чехова. Визначено форми нарації у творах митця, їх типологічні й поетикальні особливості (в різних нарративних фокусах). Виявлено динаміку форм нарації в повістях А. П. Чехова. Встановлено нарративні стратегії митця в жанрі повісті й художні засоби їх реалізації. Схарактеризовано типи нараторів у повістях письменника. Розкрито особливості організації художнього часу, простору, мотивної системи в нарративному плані. Відзначено взаємодію реалізму і модернізму, різних жанрів і стильових тенденцій у творчості А. П. Чехова. Встановлено роль форм нарації як фактору формування романного мислення письменника. Розкрито особливості індивідуального стилю і художнє новаторство митця в розробці нових нарративних стратегій у перехідну добу.

Ключові слова: індивідуальний стиль, нарація, наратор, форми нарації, повість.

Питання стилю як категорії історико-літературного процесу тісно пов'язане з проблемою наступності в літературі, традицій та новаторства. Художній досвід попередників впливає на формування індивідуальних стилів митців. Тому стиль не слід розуміти лише як явище індивідуальне, неповторне, своєрідне, але це ще й прояв певної традиції, закономірностей і тенденцій літературного процесу. Наразі поняття стилю визначається як утілення єдності й цілісності всіх компонентів змістової форми твору (внутрішніх зв'язків образної системи, художньої мови, жанру, композиції, фабули, ритму, інтонації). Варто зазначити, що стиль є сукупністю різних особливостей, що зумовлюють неповторність художнього твору або спадщини митця. Основні складники індивідуального стилю письменника є тематика, ейдологія (образи), композиція домінуючих жанрів, семантика й композиція поетичного мовлення.

З поняттями «стиль» та «індивідуальний стиль» тісно пов'язана техніка оповіді, у якій виявляються особливості стилю письменника та його епохи.

Наратологія (теорія оповіді) як наука покликана досліджувати нарративні типи, форми, спільні та відмінні ознаки оповідей, їх функціонування.

Чеська структуралістська модель була вдосконалена в нарративній теорії В. Шміда, який, визначаючи право наратора входити до художнього простору як персонаж або лишатися поза цим простором, розглядає форми першої особи (гомодієгетична оповідь) і третьої особи (гетеродієгетична розповідь) як нарративні програми твору. Структура художньої розповіді, на думку дослідника, складається з послідовних текстів наратора і персонажів [2]. Однією із найважливіших понять нратології є «точка зору». Пізніше термін «фокалізація» був введений Ж. Женеттом. Він розробив і типологію «фокалізацій»: «нульова фокалізація» (zero focalization), «внутрішня фокалізація» (inner focalization), «зовнішня фокалізація» (external focalization) [2]. Дослідники запропонували наступну структуру нарації: наратор – суб'єкт наратування (the narrator: the subject of the narrating); той, про кого розповідають – об'єкт наратування (the narrated: the object of the narrating); фокалізатор – суб'єкт фокалізації (the focalizer – the subject of the focalization); фокалізований – об'єкт фокалізації (the focalized – the object of the focalization) [2].

Манфред Ян у праці «Narratology: A Guide to the Theory of Narrative» (2005) («Наратологія: путівник до теорії наративу») виокремив такі поняття, як внутрішня фокалізація (internal focalization) й фокалізатор внутрішньої фокалізації (internal focalizer), метафорична оповідь (figural narrative), непрямий дискурс (free indirect discourse) [7].

Ізраїльська дослідниця теорії оповіді Ш. Ріммон-Кенан визначила й проаналізувала поняття «грань» (facet), яке використовується поруч із категорією «фокалізації». Дослідниця виокремила такі види «граней»: «перцептивна грань» (зір, слух) (perceptual facet), «психологічна грань» (емоції, судження, міркування) (psychological facet), «ідеологічна грань» (віра, пам'ять, знання) (ideological facet) [8].

У нратологічному словнику Дж. Прінса схарактеризовано наратора зовнішньої й внутрішньої фокалізації [6]. Наратор зовнішньої фокалізації (external narrator) презентує об'єктивну оповідь (нарація третьої особи). Дж. Прінс виокремив три основні види нараторів зовнішньої фокалізації: всевідаючий наратор (omniscient narrator), головна роль якого – розкриття внутрішнього життя героя, аналіз судження й вчинків персонажів; нейтральний наратор (neutral reporter) – той, який лише повідомляє про події, описує час і місце проведення дії, коментує мову персонажів тощо; наратор, який презентує оповідь з точки зору персонажа або персонажів. Наратор внутрішньої фокалізації (internal narrator) розповідає власну історію життя (судження, оцінка й аналіз вчинків проходять крізь його свідомість) [6]. Дж. Прінс у нратологічному словнику виокремлює тип безособового наратора (impersonal narrator), а також, крім власне нарації, звертає увагу на попередній виклад подій (anterior narration) [6].

На підставі досягнень сучасної нратології можна виокремити наступні типи нарративних структур: лінійна, хронологічна; нелінійна, ахронологічна; внутрішня й лінійна; хронологічна, нелінійна; ахронологічна, зовнішня фокалізація; оповідь, представлена наратором внутрішньої чи зовнішньої нарації; оповідь змішаного типу (один наратор). Слід виокремити наступні підвиди нарації зовнішньої фокалізації: внутрішня нарація (psycho-narration), об'єктом якої є судження, думки, міркування діючої особи; внутрішній монолог (interior monologue) – наратор чітко цитує думки персонажів читачу; оповідний монолог (narrat-

ed monologue), де оповідач презентує думки героїв, не прямо використовуючи їхні слова; оповідь змішаного типу (два й більше нараторів), характерна особливість якої злиття типів нарації й поєднання нараторів відповідно до форм оповіді [2; 6].

На наше переконання, форми нарації відображають особливості індивідуального стилю письменника, стильових тенденцій доби, а також взаємодію літературних напрямів, течій, жанрів. Специфічні особливості форм нарації зумовлені відповідними художніми засобами, в тому числі стильовими домінантами й константами. Форми нарації також впливають на структурні компоненти твору. Складниками форм нарації є мова персонажів, композиція (у тому числі композиція нараторів стосовно подій, часу, простору, одне одного, нараторів та ін.), мотивна структура тощо.

Варто зазначити, що художня проза А. Чехова є однією із яскравих і водночас вельми складних явищ межі XIX-XX століть, що засвідчує таку важливу ознаку літературного процесу, як «перехідність», позначену взаємодією різних напрямів, жанрів і стильових тенденцій. Прозова спадщина А. П. Чехова не є однорідною, вона відзначається розмаїттям жанрових і стильових рішень, впливів і тенденцій.

Динаміка стилю чеховської прози стала об'єктом дослідження в монографіях «Сюжет чеховського оповідання» (Рига, 1976) Л. М. Цилевича, «Художній світ прози А. П. Чехова» (Москва, 1982) В. Я. Лінкова, «Проза А. П. Чехова: мистецтво стилізації» (Скаторинбург, 1998) О. В. Кубасова, «Ваш Чехов» (Москва, 2000) А. П. Кузичевої та ін. У численних статтях російських (А. О. Белкін, М. О. Рибнікова, А. С. Собенніков, І. М. Сухих та ін.), українських (В. І. Силантьєва, М. В. Теплінський, П. Е. Шахов та ін.) і зарубіжних (Уільям Бойд, Джеффри Борні, Джеймс МакКонкі, Пітер Ходжсон та ін.) дослідників також розглядалися окремі аспекти поетики творів письменника. Серед дисертаційних робіт вирізняються «Взаємодія епічного, драматичного та ліричного начал в оповіданнях А. П. Чехова 1880-х років» (Дніпропетровськ, 2001) Н. Ю. Козиревої, «Форми авторської оповіді у прозі А. П. Чехова кінця 80-90-х років» (Москва, 2005) О. М. Моргульової, «Підтекст у прозі А. П. Чехова 1890-1900-х років» (Сургут, 2007) А. О. Степаненко, «Мотив у структурі чеховської прози» (Санкт-Петербург, 2003) А. М. Шехватової, «Мова героя і позиція автора в пізніх оповіданнях А. П. Чехова» (Санкт-Петербург, 2004) О. В. Андреевої. Особливо слід відзначити ґрунтовну працю «Поетика Чехова» (Москва, 1971) О. П. Чудакова, в якій закладено засади наративного підходу до вивчення чеховської прози. Однак у цій роботі, як і в багатьох інших, у центрі уваги були здебільшого оповідання письменника. Чеховські повісті в аспекті організації оповіді аналізувалися досить не послідовно і не системно. Тому проблема дослідження наративної організації повістей А. П. Чехова не отримала комплексного вирішення в контексті розвитку сучасної наратології [1; 3; 4].

Отже, метою даної розвідки є виявити специфіку форм нарації на матеріалі повістей А. П. Чехова.

Поставлена мета реалізована в таких завданнях: на підставі досягнень літературознавства уточнити методологічні підходи щодо категорій наратології, у тому числі форми нарації як типу структури; визначити форми нарації в художній прозі А. П. Чехова (в жанрі повісті), їх типологічні й поетикальні особливості, динаміку у творах митця; виявити і схарактеризувати типи нараторів у повістях письменника

Предметом дослідження даної статті є форми нарації в повістях А. П. Чехова у типологічному й поетикальному аспектах.

У статті нами було використано наступні методи та підходи для визначення основних форм нарацій на матеріалі повістей А. Чехова а саме: порівняльно-історичний, структурно-функціональний, компаративний, системний методи, а також наратологічний підхід.

Порівняльно-історичний метод дозволив розглянути повісті А. П. Чехова в літературному контексті, показати зв'язок творів письменника із літературним процесом доби, художніми напрямами, течіями, жанрово-стильовими тенденціями. З допомогою структурно-функціонального методу виявлено специфіку і складники наративної будови повістей А. П. Чехова, стильові домінанти у творах митця. Компаративний метод залучений задля визначення динаміки форм нарації в різні періоди творчості митця. Метод системного аналізу дозволив вивчити форми оповіді в різних наративних фокусах, типи образів нараторів, види художнього часу й простору, жанрову специфіку повістей А. П. Чехова. Наратологічний підхід уможливив виявлення і аналіз викладових стратегій та особливостей прояву індивідуально-авторської свідомості у формах наративу.

У статті висвітлено провідні напрямки розвитку наратології, уточнено основні дефініції цієї галузі літературознавства. У дослідженні здійснено огляд ґрунтовних праць представників наратології (Р. Барт, Ж. Женетт, П. Рікер, В. Шмід, С. Четман, І. П. Ільїн та ін.) [2; 5].

Було відзначено, що наративна організація художнього твору є важливим складником індивідуального стилю письменника, а також показником загального стилю доби, напряму, течії. Наративна структура зумовлює й жанровий зміст твору, засвідчуючи ідейно-естетичні пошуки митців у царині жанрів. Епічні жанри відзначаються більшим ступенем наратабельності порівняно з ліричними й драматичними. В епосі оповідь відіграє провідну роль у розвитку тем, мотивів, сюжету, образів, у побудові художнього часу й простору та формуванні жанрової системи твору загалом.

Форма нарації розглядається як тип оповідної структури, що через «голос» («голоси») і відповідну «точку зору» («точки зору»), їх виявлення, суміщення, переміщення, зіставлення, протиставлення тощо) визначає взаємозв'язок поміж різними рівнями художнього твору (фабульним, сюжетним, мотивним, образним, темпоральним, просторовим, жанровим тощо) і є важливим чинником стилю (загального та індивідуального). Наративна організація є одним зі складників стилю. Тому в дослідженні наративної організації варто враховувати стильові константи і домінанти, що формують індивідуальний стиль письменника.

У даній розробці висвітлено методологічний інструментарій дослідження форм нарації у творчості письменника.

У даній розвідці ми спираємося на ґрунтовні праці в галузі наратології такі як В. Шміда, Ж. Женетта, П. Рікера та інших [2; 5; 7].

У теорії К. Брукса і Р. Уоррена розроблено поняття «фокус нарації». У фокус нарації можуть потрапляти різні складники текстової структури (мотиви, час, простір, персонажі тощо). Фокус нарації визначає тип наратора (аукторіальний, персональний, персоналізований та ін.), його точку зору (або нараторів, перехрещення різних точок зору і т.д.). У статті визначено форми нарації відповідно до «фокусу оповіді» (за різними критеріями): за типом наратора і способом його проявлення у творі (суб'єктивна, об'єктивна і змішана форми; гомодієгетична, гетеродієгетична; екстрадієгетична, інтрадієгетична; експліцитна, імпліцитна); за наративним сюжетом (тобто за тим, як його сповіщено у творі – лінійна, нелінійна, фрагментарна, колоподібна, концентрична, рамкова тощо); за наративним часом (тобто за тим, як про нього повідомляється і як він переживається наратором і наратором – хронологічно послідовна чи ретроспективна, перервна чи неперервна, суб'єктивована чи об'єктивована тощо); за наративним простором (як простір представлено в оповіді – однопланова, багатопланова, психологізована, драматизована, ліризована тощо); за реалізацією мотивів у нарації (одношарова, багатшарова, лейтмотивна тощо); за участю персонажів у наративній структурі (монологічна, діалогічна, панорамна, поліфонічна та ін.).

Форми нарації відображають особливості й динаміку індивідуального стилю письменника, стильові тенденції доби, а також взаємодію літературних напрямів, течій, жанрів. Специфічні особливості форм нарації зумовлені відповідними художніми засобами, в тому числі стильовими домінантами й константами, які дозволяють визначити типологічні й поетикальні ознаки оповідних форм.

К. Брукс і Р. Уоррен розрізняють чотири наративні ситуації, чотири наративні типи, які відповідають чотирьом основним фокусам нарації: перша особа (персонаж розповідає свою власну історію); першоособовий спостерігач (персонаж розповідає історію, яку він спостерігав); автор-спостерігач (гетеродієгетичний наратор обмежує те, що він розповідає до слів і дій персонажа); всзнаючий автор (гетеродієгетичний наратор розповідає, що трапляється, і він «вільно входить у розум» персонажів і коментує їхні дії). Перший і другий типи належать до гомодієгетичної нарації з внутрішньою фокалізацією, третій тип – до гетеродієгетичної оповіді із зовнішньою фокалізацією, й четвертий тип – до гетеродієгетичної нарації з нульовою фокалізацією [6, с.31; 3].

У розробці визначено, що форма нарації є типом оповідної структури, що через «голос» («голоси») й відповідну «точку зору» («точки зору», їх виявлення, суміщення, зіставлення, протиставлення і т.д.) визначає взаємозв'язок між різними рівнями художнього твору (фабульним, сюжетним, мотивним, образним, темпоральним, просторовим, жанровим тощо) і є важ-

ливим чинником стилю (загального та індивідуального).

У статті визначено й проаналізовано форми нарації відповідно до «фокусу оповіді» (за різними критеріями): за типом наратора і способом його проявлення у творі (суб'єктивна, об'єктивна і змішана форми; гомодієгетична, гетеродієгетична; екстрадієгетична, інтрадієгетична; експліцитна, імпліцитна), за наративним сюжетом (тобто за тим, як його сповіщено у творі – лінійна, нелінійна, фрагментарна, колоподібна, концентрична, рамкова тощо), за наративним часом (тобто за тим, як про нього повідомляється і як він переживається наратором і наратором – хронологічно послідовна чи ретроспективна, перервна чи неперервна, суб'єктивована чи об'єктивована тощо), за наративним простором (як простір представлено в оповіді – однопланова, багатопланова, психологізована, драматизована, ліризована тощо), за реалізацією мотивів у нарації (одношарова, багатшарова, лейтмотивна тощо), за участю персонажів у наративній структурі (монологічна, діалогічна, панорамна, поліфонічна та ін.).

Варто зазначити, що «фокус нарації» простежує й визначає динаміку мотивів і лейтмотивів.

Мовні характеристики персонажів є важливим компонентом у виявленні типу наратора й форми оповіді. Мовні плани вказують на внутрішній стан героїв, їхні наміри, ставлення до інших персонажів та світу, життєві орієнтири тощо. Форма нарації визначає вид композиції твору, її основні елементи, співвідношення виду оповіді й типу наратора. Типи й форми вираження авторської позиції й позиції персонажа, злиття (чи розбіжність) голосів, перехід на різні форми оповіді також зумовлює «фокус нарації».

«Фокус нарації» також визначає тип наратора (аукторіальний, персональний, персоналізований, гетеродієгетичний, гомодієгетичний, та ін.), його точку зору (або нараторів, перехрещення різних точок зору, їхнє співвідношення).

Аукторіальний наратор той, який перебуває поза світом нарації, він стоїть понад цим світом. Аукторіальними можуть бути два типи нарації: там, де ауктор виступає як чистий оповідач, об'єктивно незалежний від описуваних ним подій і не є дійовою особою розповідної історії (гетеродієгетичний наратор) і там, де ауктор виконує подвійну функцію: оповідача і дійової особи, учасника подій, що відбуваються у фіктивному, вигаданому світі художнього твору (гомодієгетичний наратор) [6]. Персональний наратор – це персонажна наративна ситуація, першоособовий наратив. Такий наратор використовує ролі кореспондента, спостерігача, свідка. Персоналізований наратор, тобто названий певним іменем, виступає у формі «він», проте у читача створюється враження, що це один із персонажів роману, причому інколи він безпосередньо звертається до героїв роману [6; 7].

Варто зазначити, що основними формами нарації повістей А. Чехова є суб'єктивна оповідь та змішана нарація (елементи об'єктивної та суб'єктивної нарації).

Отже, підсумовуючи основні матеріали даної статті варто зазначити, що форми нарації відображають особливості й динаміку індивідуального стилю письмен-

ника, стильові тенденції доби, а також взаємодію літературних напрямів, течій, жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чудаков А. П. Поэтика Чехова / А. П. Чудаков. – М. : Наука, 1971. – 290 с.
2. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
3. Cleanth Brooks, Robert Penn Warren. Understanding Fiction / Cleanth Brooks, Robert Penn Warren. – N. J. : Englewood Cliffs : Prentice – Hall, 1979. – 515 p.
4. Cuddon J. A. A Dictionary of Literary Terms / J. A. Cuddon. – Middlesex: Penguin books, 1982. – 761 p.
5. Genette G. Narrative Discourse : An Essay in Method / [transl.: by Jane E. Lewin]. – Ithaca, New York : Cornell University Press, 1980. – 275 p.
6. Gerald Prince. A Dictionary of Narratology / Gerald Prince. – Aldershot : Scholar Press, 1988. – 627 p.
7. Manfred Jahn. Narratology: A Guide to the Theory of Narrative / Jahn Manfred. – Germany : English Department, University of Cologne, 2005. – 81 p.
8. Rimmon-Kenan Sh. Narrative Fiction: Contemporary poetics / Shlomith Rimmon-Kenan. – London : Routledge, 2002. – 208 p.

REFERENCES

1. Chudakov A.P. Chekhov's Poetics / A.P. Chekhov. – Moscow : Science, 1971. – 290 p.
2. Shmid V. Narratology / V. Shmid. – Moscow : Languages of Slavic culture, 2003. – 312 p.

Peculiarities of narration forms in A. Chekhov's stories: typology and poetics

К. Н. Havrylieva, М. Р. Melaschenko

Abstract. The article reveals a peculiarity of the narrative structure of A. Chekhov's stories. The narration forms, their typological and poetic peculiarities (in different narrative focuses) are determined. The dynamics of narration forms in A. Chekhov's stories is determined. Types of narrators are characterized. The peculiarities of an organization of time, space, motive system in the narrative plan are revealed. The interaction between realism and modernism, different genres and stylistic tendencies in creative work by A. Chekhov is marked. The role of narrative forms as a factor of novel thinking formation of the writer is determined. The peculiarities of an individual style and artistic innovative activity of new narrative strategies in the transitional day are revealed.

Keywords: *individual style, narration, narrator, narration forms, story.*

Особенности форм наррации в повестях А. Чехова: типология и поэтика

К. Г. Гаврильева, М. П. Мелашенко

Аннотация. В статье осуществлено исследование форм наррации в повестях А. П. Чехова. Формы наррации рассматриваются как важный компонент индивидуального стиля писателя и как воплощение жанрово-стилевых тенденций эпохи, что нашло отражение в повестях А. П. Чехова. Отмечено динамику форм наррации в повестях А. П. Чехова. Описано типы нарраторов в повестях писателя. Раскрыты особенности организации художественного времени, пространства, мотивной системы в нарративном плане. Отмечено взаимодействие реализма и модернизма, различных жанров и стилиевых тенденций в творчестве А. П. Чехова.

Ключевые слова: *индивидуальный стиль, наррация, нарратор, формы наррации, повесть.*